

ӨОЖ 342.9:35.078; 351.9
ХҒТАР 10.17.24; 10.17.39

Г.А. Куналиева, Қ.Ж. Қуандықов

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ КЕДЕНДІК БАҚЫЛАУДЫҢ ҰҒЫМЫ, ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘНІ

Аннотация. Мақалада еліміздегі кедендік бақылаудың ұғымы, ерекшеліктері және құқықтық мәні қарастырылады. Қазіргі кезде сыртқы сауда айналымының дамуына байланысты кеден құқығының кедендік бақылау институтын кешенді зерттеу өзекті болып отыр. Кедендік бақылау мемлекеттік бақылау жүйесінің бөлігі болып табылады, оның мазмұны мемлекеттік кеден саясатымен анықталады. Қазақстан Республикасы экономикасының жай-күйі, халықаралық сауда көлемінің ұлғаюы және кеден заңнамасын бұзушылықтың азаюы көбінесе сапалы және тиімді жүргізілген кедендік бақылауға байланысты. Осы тұрғыдан алғанда, кедендік бақылаудың ұғымын, ерекшеліктерін және оның құқықтық мәнін нақты анықтаудың үлкен маңызы бар. Бұл мақалада кедендік бақылаудың ұғымы, ерекшеліктері мен құқықтық мәні әмбебап және салыстырмалы құқықтық талдаудың ғылыми әдістерін қолдану арқылы қарастырылады. Мақаланың қорытындысында авторлар кедендік бақылауды сипаттайтын негізгі белгілері мен ерекшеліктерін анықтайды, сонымен қатар өздерінің кедендік бақылау туралы ұғымын ұсынады.

Түйінді сөздер: сыртқы экономикалық қызмет; мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігі; Еуразиялық экономикалық одақ; Дүниежүзілік сауда ұйымы; Киото конвенциясы; кеден саясаты; тәуекелдерді басқару жүйесі; кедендік шекара.

Г.А. Куналиева, Қ.Ж. Қуандықов

Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, г. Алматы, Республика Казахстан

ПОНЯТИЕ, ОСОБЕННОСТИ И ПРАВОВОЕ ЗНАЧЕНИЕ ТАМОЖЕННОГО КОНТРОЛЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. В статье рассматриваются понятие, особенности и правовое значение таможенного контроля в стране. В настоящее время в связи с развитием внешнеторгового оборота актуальным становится комплексное исследование института таможенного контроля таможенного права. Таможенный контроль является частью системы государственного контроля, содержание которой определяется государственной таможенной политикой. Состояние экономики Республики Казахстан, увеличение объемов международной торговли и уменьшение нарушений таможенного законодательства во многом обусловлено качественным и эффективным проведенным таможенным контролем. С этой точки зрения большое значение имеет четкое определение понятия, особенностей таможенного контроля и его правовой сущности. В данной статье рассматриваются понятие, особенности и правовая сущность таможенного контроля с использованием научных методов универсального и сравнительного правового анализа. В заключении статьи авторы выделяют основные признаки и особенности, характеризующие таможенный контроль, а также предлагают авторское определение таможенного контроля.

Ключевые слова: внешнеэкономическая деятельность; экономическая безопасность государства; Евразийский экономический союз; Всемирная торговая организация; Киотская конвенция; таможенная политика; система управления рисками; таможенная граница.

G.A. Kuanaliyeva, K.Zh. Kuandykov

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, the Republic of Kazakhstan

THE CONCEPT, FEATURES AND LEGAL SIGNIFICANCE OF CUSTOMS CONTROL IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. The article discusses the concept, features and legal significance of customs control in the country.

Currently, due to the development of foreign trade turnover, a comprehensive study of the Institute of customs Control of customs law is becoming relevant. Customs control is a part of the state control system, the content of which is determined by the state customs policy. The state of the economy of the Republic of Kazakhstan, the increase in international trade and the decrease in violations of customs legislation are largely due to the high-quality and effective customs control. From this point of view, a clear definition of the concept, the specifics of customs control and its legal essence is of great importance. This article discusses the concept, features and legal essence of customs control using scientific methods of universal and comparative legal analysis. In the conclusion of the article, the authors identify the main features and peculiarities characterizing customs control, and also propose the author's definition of customs control.

Keywords: foreign economic activity; economic security of the state; Eurasian Economic Union; World Trade Organization; Kyoto Convention; customs policy; risk management system; customs border.

DOI: 10.52425/25187252_2025_35_73

Кіріспе. Қазақстанның нарықтық экономикаға өтуі және сыртқы экономикалық қызмет (бұдан әрі – СЭҚ) саласындағы қатынастардың дамуы ғалымдардың кеден құқығы мәселелеріне деген қызығушылығын оятты. Қазіргі уақытта осы саладағы ғылыми зерттеулердің маңызды және болашағы бар бағыттарының бірі ретінде кедендік бақылауға қатысты мәселелерді зерттеу деп айтуға болады.

Кедендік бақылау мемлекеттік бақылау жүйесінің құрамдас бөлігі болып саналады және оның мазмұны мемлекеттік кеден саясаты арқылы айқындалады. Кедендік бақылаудың басты талаптарының бірі – тиімділік. Қазақстан экономикасының дамуы, халықаралық сауда көлемінің артуы және кеден заңнамасының бұзылуын азайту көбіне сауатты әрі тиімді кедендік бақылауға тәуелді.

Қазіргі заң ғылымында кедендік бақылаудың мәнін түсінудегі қиындықтар кейбір анықтамалар мен ұғымдардың ескі тұжырымдар мен идеяларға негізделуі, кейде қайталануы салдарынан туындап отыр. Оларда кеден құқығының қазіргі жағдайы мен даму бағыттары, сондай-ақ Қазақстанның әлемдік қауымдастыққа қосылу процесі көрсетілмеген. Кеден одағы мен кейінірек Еуразиялық экономикалық одақтың құрылуы, сонымен қатар Қазақстанның Дүниежүзілік сауда ұйымына мүше болуы кеден органдарының бақылау қызметіне айтарлықтай ықпал етті. Қазақстанның кедендік рәсімдерді жеңілдету және үйлестіру туралы халықаралық конвенцияны (Киото конвенциясы) ратификациялауы кедендік

бақылау ережелерін біріздендіруге негіз болды, бұл оларды айтарлықтай жеңілдетіп, халықаралық стандарттарға сәйкестендіруге мүмкіндік берді.

Материалдар мен әдістер. Ғылыми мақала жазу барысында теориялық әдістер мен эмпирикалық әдістер қолданылды. Сондай-ақ, осы проблемаға байланысты көптеген арнайы әдебиеттер зерделенді, отандық және шетелдік нормативтік құқықтық актілер пайдаланылды, аналитикалық талдау, салыстырмалы әдістер, талдау және синтез әдістері қолданды.

Бұл зерттеу Қазақстан Республикасындағы кедендік бақылаудың кешенді анықтамасын беруге, оның негізгі және қосымша белгілерін анықтауға, нақты белгілерін көрсетуге, осы құбылыстың құқықтық табиғатын ашуға және оның міндеттеріне жан-жақты талдау жүргізуге бағытталған.

Нәтижелер, талқылау. Кедендік бақылау туралы қолданыстағы заңнама нарықтық қатынастардың қалыптасуына ықпал ете отырып, экономикалық субъектілердің сыртқы экономикалық қызметін дамытуға жәрдемдесуге арналған. Ол халықаралық сауданы жеңілдетуге бағытталған Киото конвенциясының қағидаттарына негізделген. Бұл тәуекелге негізделген бақылау және аудит, сондай-ақ ақпараттық технологиялар сияқты заманауи әдістерді қолдану арқылы кедендік бақылаудың тиімділігі мен сапасын арттыруға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, біздің ойымызша, кедендік бақылау ұғымы мен олардың құқықтық мәні кеден құқығы саласындағы ғылыми жұмыстарда жеткілікті түрде зерттелмеген.

Кедендік бақылау құқықтық институт ретінде Еуразиялық экономикалық одақ (бұдан әрі – ЕАЭО) пен Қазақстан Республикасының кедендік реттеу жүйесіндегі өзегі мен ірге тасы болып табылады. Сондай-ақ, кедендік бақылау кеден құқығының негізгі институттарының біріне жатады. Кедендік бақылау барлық кедендік құқықтық қатынастардың негізгі элементі ретінде есептеледі. Тауарлар, мүлік, көлік құралдары немесе құжаттар кедендік шекарадан өткен сайын олар міндетті кедендік бақылауға жатады. Бұл бақылау барлық кедендік құқықтық қатынастардың туындауына, дамуына және аяқталуына негіз болады.

Еуразиялық экономикалық одақтың Кеден кодексіне сәйкес импортталатын тауарлар одақтың шекарасынан өткен кезден бастап кедендік бақылауға жатады (ЕАЭО Кеден кодексінің 14-бабының 1-тармағы). Тауарларды ЕАЭО аумағынан әкету кезінде кедендік бақылау кедендік декларацияны берген немесе Одақтың кедендік аумағынан тауарларды әкетуге бағытталған әрекеттерді жасаған кезден бастап жүзеге асырылады (ЕАЭО Кеден кодексінің 14-бабының, 2-тармағы). Осылайша, тауарлар шекарадан қозғала бастаған кезден кедендік бақылауға алынады (ЕАЭО Кеден кодексінің, 2-бабы, 1-тармағы, 3, 5, 27-тармақшалары)¹.

Бұдан басқа, кеден органының бастамасы бойынша жүргізілетін кедендік бақылау кедендік құқықтық қатынастардың пайда болуы үшін негіз бола алады. Мысалы, ЕАЭО Кеден кодексінің 310-бабының 8-тармағына сәйкес кеден органдары одақтың кеден аумағында тауарларды шығару фактісін растайтын мәліметтерді тексеруге құқылы².

Қазақстан Республикасының заңнамасына, атап айтқанда, Кедендік реттеу кодексінің 393-бабының 9-тармағына сәйкес кеден органдарына тауарларды кедендік аумақтан

әкету фактісін растайтын мәліметтердің дұрыстығын тексеру үшін кедендік бақылауды жүзеге асыруға уәкілеттік берілген³.

Кедендік реттеудің барлық элементтерінде кедендік бақылаудың болуы оның міндетті сипаты мен әмбебаптығын көрсетеді. ЕАЭО жағдайында кедендік бақылауды қолданыстағы құқықтық реттеудің бірнеше деңгейі бар: ұлттықтан жоғары (ЕАЭО-тың Кеден кодексі) және ұлттық (Қазақстан Республикасының Кедендік реттеу туралы кодексі).

ЕАЭО-тың Кеден кодексінің 2-бабының 1-тармағының 13-тармақшасына сәйкес, «кедендік бақылау – кедендік реттеу саласындағы халықаралық шарттар мен актілердің және мүше мемлекеттердің кедендік реттеу туралы заңнамасының сақталуын тексеруге және қамтамасыз етуге бағытталған, кеден органдары жасайтын іс-қимылдар жиынтығы»⁴.

Қазақстан Республикасының Кедендік реттеу туралы кодексінің 3-бабының 1-тармағының 19-тармақшасында мынадай анықтама беріледі: «кедендік бақылау – ЕАЭО-тың және Қазақстан Республикасының кеден заңнамасының сақталуын тексеруге және қамтамасыз етуге бағытталған, кеден органдары жасайтын әрекеттер жиынтығы»⁵.

1996 жылғы 26 маусымда қабылданған «Кедендік рәсімдерді оңайлату мен үйлестіру туралы» халықаралық конвенцияның 2-тарауының (E7/F3) анықтамасында: «Кедендік бақылау – бұл кеден заңнамасының сақталуын қамтамасыз ету үшін кеден органдары жүзеге асыратын іс-шаралар кешені» деп көрсетілген⁶.

Біздің ойымызша, берілген анықтамалар кедендік бақылаудың мәнін толық және дұрыс көрсетпейді.

Біріншіден, кедендік бақылау құқықтық институт бола отырып, кеден органдарының

¹ Еуразиялық экономикалық одақтың Кеден кодексі туралы шартты ратификациялау туралы: Қазақстан Республикасының Заңы 2017 ж. 13 желтоқсандағы № 115-VI [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1700000115> (жүгінген күні: 28.01.2025).

² Сол жерде.

³ Қазақстан Республикасындағы кедендік реттеу туралы: Қазақстан Республикасының Кодексі 2017 ж. 26 желтоқсандағы № 123-VI [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1700000123#z393> (жүгінген күні: 28.01.2025).

⁴ Еуразиялық экономикалық одақтың Кеден кодексі туралы шартты ратификациялау туралы: Қазақстан Республикасының Заңы 2017 ж. 13 желтоқсандағы № 115-VI [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1700000115> (жүгінген күні: 28.01.2025).

⁵ Қазақстан Республикасындағы кедендік реттеу туралы: Қазақстан Республикасының Кодексі 2017 ж. 26 желтоқсандағы № 123-VI [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1700000123#z393> (жүгінген күні: 28.01.2025).

⁶ Кедендік рәсімдерді оңайлату мен үйлестіру туралы халықаралық конвенцияны ратификациялау туралы: Қазақстан Республикасының 2009 ж. 24 ақпандағы № 141-IV [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z090000141_ (жүгінген күні: 28.01.2025).

іс-әрекетін ғана емес, сонымен қатар кедендік бақылаудағы тауарлардың қозғалысын реттейтін құқықтық рәсімдердің барлық кешенін қамтиды.

Екіншіден, кедендік реттеу саласындағы халықаралық шарттар мен актілерден басқа, кеден органдары кең ауқымды нормативтік құқықтық актілердің сақталуына және орындалуына бақылауды жүзеге асырады.

Кеден қызметінің негізгі элементі ретінде кедендік бақылау кеден қызметінің барлық басқа құрамдас бөліктері жүзеге асыратын бірегей құқықтық құрал ретінде әрекет етеді. Құқықтық институт ретінде кедендік бақылау кеден ісінің негізгі мақсаттарына қол жеткізуді қамтамасыз етеді.

Еуразиялық экономикалық одақтың Кеден кодексінде қолданылатын «кедендік бақылау» терминін талдау, оның негізгі міндеті кедендік реттеу саласындағы халықаралық шарттар мен ережелердің сақталуын қамтамасыз ету болып табылады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Киото конвенциясының ережелеріне сәйкес кедендік бақылау тек кеден заңнамасының сақталуын қамтамасыз етуге бағытталуы тиіс. Осыған байланысты кеден жүйесін қайта құру мен реформалау жүргізілуде. Кедендік бақылауды жүзеге асыратын органдар қызметінің тиімділігін, жылдамдығын және ашықтығын арттыру үшін заманауи ақпараттық технологиялар енгізілуде.

ЕАЭО Кеден кодексінде қолданылатын «кедендік бақылау» терминін талдау нәтижесінде келесідей тұжырым жасауға болады: кедендік бақылаудың басты мақсаты – кедендік реттеу саласындағы халықаралық шарттар мен актілерді, сондай-ақ мүше мемлекеттердің кедендік заңнамасын сақтауын қамтамасыз ету.

Киото конвенциясының ережелеріне сәйкес, кедендік бақылау тек кеден заңнамасының сақталуын қамтамасыз етуге бағытталуы керек. Осыған байланысты кеден жүйесі қайта құрылып, реформалануда. Кедендік бақылауды жүзеге асыратын органдардың жұмысын жеңілдету, жылдамдату және ашық ету үшін заманауи ақпараттық технологиялар қолданысқа

енгізіліп жатыр.

Михали Арнольдтің «21 ғасырда кедендік бақылауды тиісті деңгейде орнатылған ақпараттық технологияларды қолдаусыз тиімді жүргізу мүмкін емес» деген тұжырымын толық қолдауға болады [1].

Сонымен қатар, кедендік бақылау стратегиясы кедендік тарифтік реттеу шараларын орындауға, тауарлардың әкелінуі мен әкетілуіне қатысты тыйымдар мен шектеулерді сақтауға бағытталған кеден қызметінің міндеттеріне сай келеді, бұл мемлекет пен қоғамның қауіпсіздігін қамтамасыз етуге ықпал етеді. Осыған байланысты, кедендік бақылаудың мақсаты әлі де талқылауға негіз болып отырғанын және оның түсіндірілуінде түрлі пікір қайшылықтары бар екенін атап өтуге болады.

Дегенмен, дәстүрлі түрде кеден кірістерді жинау, сауда ережелерін сақтау және жеңілдету, тыйым салынған заттарға тыйым салу, мәдени мұраны қорғау және зияткерлік меншік туралы заңдардың орындалуын қамтамасыз ету сияқты әртүрлі салаларды қамтитын мемлекеттік саясаттың кең ауқымын жүзеге асыруға жауапты болды [2].

Кейбір зерттеушілер кедендік бақылауды кеден ісі саласындағы мемлекеттік қызметтерді көрсету нысаны ретінде түсіндіреді [3, 85 б.]. Алайда, біздің ойымызша, мұндай түсіндіру қате, өйткені кедендік бақылаудың негізгі міндеті мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігін қорғау болып табылады.

Тарихи тұрғыдан кедендік бақылауды жүзеге асыру ережелері ұлттық құқықтық жүйелер шеңберінде қалыптасты. Әрбір мемлекет ұлттық мүдделер мен қажеттіліктерге негізделген өзінің кедендік бақылау ережелерін белгіледі. Жеке мемлекеттердің мазмұны жағынан бірдей ұлттық ережелерді біркелкі және ұзақ мерзімді қолдануы және мемлекетаралық қатынастарда өзаралық қағидатын сақтау талабы кедендік бақылаудың маңызды аспектілеріне қатысты халықаралық құқықтық әдет-ғұрыптардың қалыптасуына әкелді [4].

Біздің ойымызша, «кедендік қызмет» түсінігі өзінің мәніне сәйкес кеден органдарының кеңес беру және ақпараттандыру шеңберіндегі

іс-әрекеттерін, сондай-ақ осы салада қызметті жүзеге асыратын тұлғалардың тізілімдерін жүргізу үдерісін ғана қамтуы тиіс. Бұл түсініктеме кеден органдарының осы функцияларын екі жақты түсіндіруді жою үшін қажет.

Ғылыми әдебиеттерде кедендік бақылаудың ұғымына келетін болсақ, ғалымдардың көзқарастары әртүрлі.

Е.В. Сергеев өз еңбегінде «кедендік бақылауды заңнамамен заңдастырылған және кеден органдары жүзеге асыратын мемлекеттік шаралардың жиынтығы ретінде анықтайды. Бұл шаралардың мақсаты – Ресей заңнамасының сақталуын қамтамасыз ету, мемлекеттік және қоғамдық қауіпсіздікті, елдің экономикалық мүдделерін қорғау, қоғамдық тәртіпті сақтау, сондай-ақ жеке және заңды тұлғалардың заңсыз әрекеттерін анықтау, алдын алу және жолын кесу» деп сипаттайды [5].

А.А. Косовтың пікірінше, кедендік бақылау – «Ресей Федерациясының заңнамасы мен оның негізінде және оны орындау үшін шығарылған нормативтік құқықтық актілердің сақталуын қамтамасыз ету, сондай-ақ кеден ісі саласындағы міндеттерді іске асыру, тиімділікті арттыру және кеден органдарының қызметін оңтайландыру мақсатында кедендік реттеуді жетілдіру» [6].

И.В. Тимошенконың пікірінше, «Кедендік бақылау Ресей Федерациясының кеден саясатын жүзеге асырудың маңызды құралы болып табылады және кеден органдары кедендік құқықтық қатынастарға қатысушылардың кеден заңнамасының талаптарын сақтауын қамтамасыз ету үшін қолданатын шаралар кешенін құрайды» [7].

Н.В. Терехов мынадай анықтама береді: «кедендік бақылау нысандары – бұл Ресей Федерациясының кеден ісі туралы заңнамасын сақтауды қамтамасыз етуге бағытталған кеден органдарының бақылау әрекеттерін нақты көрсету және ұйымдастыру тәсілі» [8].

С.Т. Әлібеков кедендік бақылауды кеден органдарының негізгі функцияларының бірі ретінде ерекше атап өтеді. Ол тауарлар мен көлік құралдарының кедендік шекара арқылы өтуі кезінде кеден заңнамасының сақталуын

қамтамасыз ету үшін қолданылатын рәсімдер мен әдістерді талдайды. Автор тиімді кедендік бақылау мемлекеттің экономикалық мүдделерін қорғау мен қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізі екенін баса көрсетеді [9, 45 б.]. Осылайша, С.Т. Әлібековтың еңбектері кедендік бақылау мәселелері бойынша теориялық және қолданбалы аспектілерді қамтитын терең талдау мен практикалық ұсыныстарды ұсынады.

Ұсынылған анықтамаларды талдау нәтижесінде, авторлар арасындағы келіспеушіліктер негізінен кедендік бақылаудың құқықтық маңызын анықтау мәселелерінде орын алатынын айтуға болады. Кедендік бақылауды шаралар кешені, кеден саясатын жүзеге асыру құралы және уәкілетті органдардың қызметі ретінде қарастыруға болады.

«Кедендік бақылау» ұғымын анықтау үшін маңызды және негізгі белгі – бұл заңда белгіленген бақылау шаралары жүйесінде көрінетін нақты қызмет. Сонымен қатар, бірқатар ерекшеліктерінде бөліп көрсету керек:

а) бұл қызметті мемлекет және оның атынан берген арнайы өкілеттіктер шегінде тек уәкілетті кеден органдары жүзеге асырады;

ә) бақылау тек тауарлардың қозғалысын ғана емес, сонымен қатар кедендік қатынастарға қатысушылардың әрекеттерін де қамтиды. Бұл ретте олардың әрекеттерінің Еуразиялық экономикалық одақ пен Қазақстан Республикасының талаптарына сәйкестігі тексеріледі;

б) кедендік бақылаудың негізгі функциясы кедендік ережелерді бұзушылықтарды анықтау, алдын алу және жолын кесу болып табылады;

в) кеден органдарының қызметі кедендік бақылаудың икемді және мақсатты стратегиясына, сондай-ақ автоматтандырылған жүйелерді қолдануды қамтитын тәуекелдерді басқару жүйесіне негізделуге тиіс.

Аталған сипаттамаларға сәйкес, кедендік бақылауды кеден органдарының сыртқы экономикалық қызметке қатысушылардың кеден заңнамасының талаптарына сәйкестігін

тексерудің жүйелі процесі ретінде анықтауға болады. Мұндай бақылаудың негізгі мақсаты қолданыстағы заңнаманы мүлтіксіз сақтай отырып, тәуекелдерді басқару жүйесі шеңберінде жүзеге асырылатын кедендік ережелерді бұзушылықтарды анықтау, алдын алу және жолын кесу болып табылады.

Біріншіден, кедендік бақылау мемлекеттік мүдделер мен оның азаматтарының мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету мақсатында мемлекет атынан жүзеге асырылатын мемлекеттік қадағалау түрі екенін атап өткен жөн.

Екіншіден, кедендік бақылау мемлекет белгілеген міндетті мінез-құлық қағидаларын айқындайтын Қазақстан Республикасының кеден заңнамасы негізінде жүзеге асырылатынын атап өткен жөн. Бұл ретте, кедендік бақылауды ұйымдастыру да халықаралық құқықтық нормаларды басшылыққа алады.

Үшіншіден, кедендік бақылау жүргізу тек қана Қазақстан Республикасының кеден органдарына жүктелген. Мемлекеттердің басқа органдарының мұндай бақылауды жүзеге асыруға өкілеттігі жоқ. Кеден органдарының құзыреті қолданыстағы заңнамамен нақты реттеледі.

Төртіншіден, кедендік бақылау функциялары Қазақстан Республикасының мемлекеттік шекарасы арқылы өткізілетін тауарларға қатысты сыртқы сауда операцияларын реттеуге бағытталған қызметті, сондай-ақ осы процеске қатысушы тұлғаларды қамтиды.

Бесіншіден, кедендік бақылаудың мазмұны әкімшілік шаралар жүйесінен тұрады, бұл шаралар адамның бостандығын белгілі бір деңгейде шектейді. Бұл шараларды қолдану реті «заңмен рұқсат етілмегеннің бәріне тыйым салынады» қағидатына негізделіп, құқықтық нормалармен реттеледі.

«Қазақстан Республикасындағы кедендік реттеу туралы» кодексінің 6-бөлімі «Кедендік бақылауды жүргізу» деп аталады.

Кеден құқығының негізгі құқықтық институты ретінде, кедендік бақылау кедендік құқықтық қатынастардың нақты кешенін реттейді. Атап айтатын болсақ, кедендік бақылауды жүргізу кезіндегі қоғамдық қатынастар; кедендік

бақылау нысандарын қолдану кезіндегі қоғамдық қатынастар; кедендік бақылаудың жүргізілуін қамтамасыз ететін шараларды қолдану кезіндегі қоғамдық қатынастар; кеден органдарының кедендік бақылау жүргізу кезінде басқа мемлекеттердің кеден органдарымен және халықаралық ұйымдармен өзара іс-қимылы кезіндегі қоғамдық қатынастар; кеден органдарының ақпараттық жүйелер мен ақпараттық-коммуникацияларды, тәуекелдерді басқару жүйесін пайдалану кезіндегі қоғамдық қатынастар; кедендік сараптама жүргізу кезіндегі қоғамдық қатынастар және т.б.

Құқық институты – біртекті қоғамдық қатынастардың белгілі бір түрін реттейтін құқықтық нормалардың тұрақты тобы. Мысалы, егер құқық нормасы нақты «бастапқы элемент, құқықтық материяның тірі клеткасы болса, онда құқықтық институт бастапқы құқықтық қауымдастықты білдіреді» [10, 45 б.]. Құқық институты, осылайша, қоғамдық қатынастардың белгілі бір түрін реттейтін өзара байланысты құқықтық нормалардың жеке кешені болып табылады.

Әрбір құқық институты реттейтін қоғамдық қатынастардың өзіндік ерекшеліктері, өзіне тән белгілері бар және осы қоғамдық қатынастарға қатысты құқықтық нормаларды біріктіреді. Құқық саласының институттары белгілі бір заңнаманы дамыту және жетілдіру үшін негіз болуға тиіс. Осы тұрғыдан алғанда, кедендік бақылау институты кеден құқығының негізгі институттарының бірі болып табылады.

Кедендік бақылау кезінде кеден органдарының кедендік және басқа заңнамаларды сақтауын қамтамасыз ету, сөзсіз, кедендік бақылаудың маңызды мақсаттарының бірі болып табылады, бірақ сонымен бірге ол әкімшілік-құқықтық реттеудің басқа контурларын алдын ала анықтайтын басқа да маңызды міндеттерді шешеді.

Бұдан басқа, кеден органдары ЕАЭО-ға мүше мемлекеттердің валюталарының, бағалы қағаздарының, валюталық құндылықтарының, жол чектерінің және басқа да осыған ұқсас активтерінің кедендік шекара арқылы өтуін бақылау кезінде қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-

қимыл жөніндегі шараларды жүзеге асырады.

Сондықтан кеден қызметінің маңызды стратегиялық бағыты Қазақстан Республикасының сыртқы экономикалық қызметінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету және сыртқы сауданы ынталандыру болып табылады.

Кедендік бақылау мемлекеттік бюджетті толықтыру мақсатында кедендік төлемдер мен салықтардың уақытында және толық жиналуын қамтамасыз етіп қана қоймай, елдің экономикалық мүдделерін қорғауда бағытталған. Бұл процесс тауар айналымының жылдамдығын арттырып, сыртқы экономикалық қатынастарды дамытуға ықпал етеді. Кедендік бақылау аясында тауарлар мен көлік құралдарын тасымалдау үшін рұқсат беру тәртібі белгіленеді, сонымен қатар контрабанда мен заң бұзушылықтарға қарсы күрес жүргізіліп, тұтынушылар мен өндірушілерге экономикалық зиян келтірмеудің алдын алу шаралары қабылданады [11].

Кеден органдарының тәжірибесі олардың экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде маңызды рөл атқаратынын дәлелдейді, ал кедендік бақылау жеке тұлғаның, қоғамның және мемлекеттің қауіпсіздігіне қол жеткізудің стратегиялық құралы ретінде қарастырылады.

Сонымен қатар, бірқатар зерттеушілердің пікірінше, мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігін қорғау кеден қызметінің жоғары мамандандырылған мақсаты болып табылады [12].

Басқалары экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету функциясын жан-жақты қарастырады және экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету деп фискалдық, бақылау және құқық қорғау функцияларын түсінеді [13, 47 б.].

Біздің ойымызша, қазіргі жағдайда кедендік бақылау институтының үйлесімді дамуына экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған мемлекеттік мүдделер мен сыртқы сауда қызметіне қатысушылардың мүдделері арасындағы тепе-теңдікті орнату

арқылы ғана қол жеткізуге болады.

Кедендік бақылау мемлекеттік мүдделерді қорғаудың таптырмас тетігі болып табылады. Мемлекеттік кеден органдары сыртқы экономикалық қызметті реттеуші ретінде кеден заңнамасының сақталуын қамтамасыз етуде басты рөл атқарады.

Сонымен қатар, кеден органдары заңға сәйкес әрекет ететін СЭҚ қатысушылары үшін кедендік операциялар мен бақылау процесінің үйлесімділігін қамтамасыз етіп, бұл процестердің СЭҚ-тың жаңа мақсаттарына қайшы келмеуі үшін барлық қажетті жағдайларды қамтамасыз етуі қажет [14, 12 б.].

ЕАЭО-тың Кеден кодексі кеден органдарының лауазымды тұлғалары жүргізетін кедендік бақылаудың жеті нысанын белгіледі, оларға мыналар жатады:

1) түсініктемелер алу; 2) кедендік және басқа да құжаттар мен мәліметтерді тексеру; 3) кедендік қарап тексеру; 4) кедендік жете тексеру; 5) жеке кедендік жете тексеру; 6) үй-жайлар мен аумақтарды кедендік қарап тексеру; 7) кедендік тексеру⁷. Қазақстан Республикасының «Кедендік реттеу туралы» кодексінің 407-бабында да осы жеті бақылау түрі көрсетілген⁸. Кедендік бақылау Еуразиялық экономикалық одаққа мүше мемлекеттердің кеден саясатын жүзеге асырудың басты құралдарының бірі болып табылады. Сонымен қатар, ЕАЭО-дағы халықаралық интеграция деңгейін ескере отырып, кеден саясаты одақтың бірыңғай кеден саясаты екенін атап өткен жөн.

Алайда, кедендік мақсаттардың бірлігі мен оларды жүзеге асыру халықаралық бірлестікке қатысушылардың ұлттық мүдделерінің болуын жоққа шығармайды. ЕАЭО заңнамасы ұлттық кедендік саясатты қалыптастыратын іс-шаралар арқылы ұлттық сыртқы экономикалық жобаларды іске асыру мүмкіндігін береді. Осылайша, кедендік бақылау ЕАЭО-ның және ұлттық, соның ішінде Қазақстан Республикасының, кедендік саясатын жүзеге асыру құралы ретінде қызмет етеді.

⁷ Еуразиялық экономикалық одақтың Кеден кодексі туралы шартты ратификациялау туралы: Қазақстан Республикасының Заңы 2017 ж. 13 желтоқсандағы № 115-VI [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1700000115> (жүгінген күні: 28.01.2025).

⁸ Қазақстан Республикасындағы кедендік реттеу туралы: Қазақстан Республикасының Кодексі 2017 ж. 26 желтоқсандағы № 123-VI [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1700000123#z393> (жүгінген күні: 28.01.2025).

Қорытынды. Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, келесідей тұжырымдар жасауға болады:

1. Кедендік бақылау – мемлекеттік бақылау нысандарының бірі, оны жүзеге асыруға тек Қазақстан Республикасының кеден органдары өкілетті. Кедендік бақылаудың мемлекет үшін құқық қорғау қызметіндегі маңызы зор, өйткені ол кеден ережелерінің бұзылуын, салықтық құқық бұзушылықтарды және экономикалық қылмыстарды анық-тауда басты құрал болып табылады.

2. Кедендік бақылау өзінің ерекшеліктері мен белгілері бар біртекті қоғамдық қатынастарды реттейтін кеден құқығының негізгі институттарының бірі. Кедендік бақылау институты кеден заңнамасын дамыту және жетілдіру үшін негіз болып табылады. Біздің ойымызша, қазіргі жағдайда кедендік бақылау институтын кешенді дамыту экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған мемлекеттік мүдделер мен кедендік рәсімдерді оңайлату және шығындарды қысқарту қажеттілігінде көрініс табатын сыртқы экономикалық қызметке қатысушылардың мүдделері арасындағы тепе-теңдікті және теңгерімділікті орнату арқылы ғана мүмкін болады.

3. Кедендік бақылаудың мәнін толық түсіну үшін оның белгілері мен ерекшеліктерін білу маңызды. Біздің пікірімізше, кедендік бақылаудың негізгі белгілері мен ерекшеліктері төмендегідей:

- Кедендік бақылау – ұлттық мүдделер мен азаматтардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету мақсатында мемлекет атынан уәкілетті органдар жүзеге асыратын мемлекеттік бақылаудың бір түрі;

- Кедендік бақылауды құқықтық реттеу сыртқы экономикалық қызметтің барлық қатысушылары үшін міндетті мінез-құлық ережелері ретінде халықаралық шарттарды, Еуразиялық экономикалық одақтың және Қазақстан Республикасының заңнамасын қамтитын кеден құқығының негізінде жүзеге

асырылады;

- Қазақстан Республикасының аумағындағы кедендік бақылау елдің кеден органдарының айрықша құқығы болып табылады. Басқа ешбір мемлекеттік органға мұндай бақылауды жүзеге асыру құқығы берілмеген. Кеден органдарының өкілеттіктері Қазақстан Республикасының кеден ісі саласындағы заңнамалық актілерімен реттеледі;

- Кедендік бақылау сыртқы экономикалық қызмет саласын қамтиды. Ол Қазақстан Республикасының кедендік шекарасы арқылы өткізілетін тауарлармен, көлік құралдарымен, мүліктермен және СЭҚ-пен айналысатын адамдардың қызметімен тікелей байланысты;

- Кедендік бақылау адамның бостандығын белгілі бір дәрежеде шектейтін әкімшілік шаралар жүйесін қамтиды. Бұл шараларды қолдану тәртібі «заңмен рұқсат етілмегеннің бәріне тыйым салынады» қағидатына сәйкес құқықтық нормалармен реттеледі.

4. Кедендік бақылаудың жоғарыда аталған белгілері мен ерекшеліктеріне сүйене отырып, осы институттың келесі кешенді анықтамасын ұсынуға болады: «Кедендік бақылау – бұл кеден қатынастары субъектілерінің қызметіндегі кеден заңнамасының талаптарына сәйкессіздіктерді анықтау, сондай-ақ тәуекелдерді басқару жүйесін пайдалана отырып, таңдалған кедендік стратегия негізінде заңда белгіленген шеңберде жүзеге асырылатын кедендік құқық бұзушылықтардың алдын алу, анықтау және жолын кесуге бағытталған процесс».

5. Кедендік бақылауды кеден саласындағы мемлекеттік қызмет көрсету тетігі ретінде қарастыру дұрыс емес. Оның басты мақсаты – кеден заңнамасының сақталуын қамтамасыз ету, мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігі мен тұрақтылығын қолдау, сондай-ақ кеден саласындағы құқық бұзушылықтарды анықтау, алдын алу және жолын кесу.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Arnold, M. Customs control in the 21st century [Electronic resource] / M. Arnold // Customs Scientific Journal CUSTOMS. – 2012. – № 1. – Pp. 66-90. – Access mode: <http://csj.umsf.in.ua/archive/2012/1/12.pdf> (Access data: 28.01.2025).

2. Widdowson, D. The changing role of customs: evolution or revolution? [Electronic resource] / D. Widdowson // World Customs Journal. – 2007. – № 1 (1). – Pp. 31-37. – Access mode: https://www.researchgate.net/publication/238105220_The_changing_role_of_customs_Evolution_or_revolution (Access data: 28.01.2025).
3. Липатова, Н.Г. Таможенный контроль как механизм оказания государственных услуг в сфере таможенного дела / Н.Г. Липатова // Вестник Российской таможенной академии. – 2017. – № 4. – С. 85-92.
4. Torakhodjhaeva, M.I.D. Theoretical Basis of Customs Control [Electronic resource] / M.I.D. Torakhodjhaeva // World Bulletin of Management and Law. – 2022. – № 15. – Pp. 70-72. – Access mode: <https://scholarexpress.net/index.php/wbml/article/view/1487> (Access data: 28.01.2025).
5. Сергеев, Е.В. Таможенный контроль: проблемы правового регулирования: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.14 / Е.В. Сергеев. – Саратов, 2005. – 25 с.
6. Косов, А.А. Таможенный контроль как способ обеспечения законности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.14 / А.А. Косов. – Москва, 2005. – 14 с.
7. Тимошенко, И.В. Таможенное право России / И.В. Тимошенко. – Ростов на Дону: Издательство «Феникс», 2001. – 347 с.
8. Терехов, Н.В. Таможенный контроль как средство выявления правонарушений во внешнеторговой деятельности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.14 / Н.В. Терехов. – Москва, 2003. – 23 с.
9. Алибеков, С.Т. История таможенного дела в Республике Казахстан: учебное пособие / С.Т. Алибеков, Ж.Т. Успанов, О.Б. Хусаинов. – Алматы: ТОО «Лантар Трейд», 2019. – 186 с.
10. Алексеев, С.С. Структура советского права / С.С. Алексеев. – Москва: Издательство Юридическая литература, 1975. – 119 с.
11. Fabio, M. Customs Law of the European Union; Fifth Edition [Electronic resource] / M. Fabio // Kluwer Law International, 2020. – 704 p. – Access mode: <https://law-store.wolterskluwer.com/s/product/customs-law-of-the-european-union-5e/01t0f00000J4eQjAAJ> (Access data: 28.01.2025).
12. Горина, М.В. Роль таможенных органов Российской в обеспечении экономической безопасности страны на современном этапе [Электронный ресурс] / М.В. Горина, Е.В. Трунина // Огарев – Online. – 2018. – № 2 (107). – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-tamozhennyh-organov-rf-v-obespechenii-ekonomicheskoy-bezopasnosti-strany-na-sovremennom-etape> (дата обращения: 28.01.2025).
13. Дробот, Е.В. Роль таможенных органов в обеспечении экономической безопасности страны / Е.В. Дробот, К.О. Шлепова // Экономические отношения. – 2012. – № 2 (2). – С. 47-50.
14. Барамзин, С.В. Управление качеством таможенной деятельности: учебник / С.В. Барамзин. – Москва: РИО Российской таможенной академии, 2004. – 311 с.

References:

1. Arnold, M. Customs control in the 21st century [Electronic resource] / M. Arnold // Customs Scientific Journal CUSTOMS. – 2012. – № 1. – Pp. 66-90. – Access mode: <http://csj.umsf.in.ua/archive/2012/1/12.pdf> (Access data: 28.01.2025).
2. Widdowson, D. The changing role of customs: evolution or revolution? [Electronic resource] / D. Widdowson // World Customs Journal. – 2007. – № 1 (1). – Pp. 31-37. – Access mode: https://www.researchgate.net/publication/238105220_The_changing_role_of_customs_Evolution_or_revolution (Access data: 28.01.2025).
3. Lipatova, N.G. Tamozhennyj kontrol' kak mehanizm okazaniya gosudarstvennyh uslug v sfere tamozhennogo dela / N.G. Lipatova // Vestnik Rossijskoj tamozhennoj akademii. – 2017. – № 4. – С. 85-92.
4. Torakhodjhaeva, M.I.D. Theoretical Basis of Customs Control [Electronic resource] / M.I.D. Torakhodjhaeva // World Bulletin of Management and Law. – 2022. – № 15. – Pp. 70-72. – Access mode: <https://scholarexpress.net/index.php/wbml/article/view/1487> (Access data: 28.01.2025).

5. Sergeev, E.V. Tamozhennyj kontrol': problemy pravovogo regulirovaniya: avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk. 12.00.14 / E.V. Sergeev. – Saratov, 2005. – 25 s.
6. Kosov, A.A. Tamozhennyj kontrol' kak sposob obespechenija zakonnosti: avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk. 12.00.14 / A.A. Kosov. – Moskva, 2005. – 14 s.
7. Timoshenko, I.V. Tamozhennoe pravo Rossii / I.V. Timoshenko. – Rostov na Donu: Izdatel'stvo «Feniks», 2001. – 347 s.
8. Terehov, N.V. Tamozhennyj kontrol' kak sredstvo vyjavlenija pravonarushenij vo vneshtorgovoj dejatel'nosti: avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk. 12.00.14 / N.V. Terehov. – Moskva, 2003. – 23 s.
9. Alibekov, S.T. Istorija tamozhennogo dela v Respublike Kazahstan: uchebnoe posobie / S.T. Alibekov, Zh.T. Uspanov, O.B. Husainov. – Almaty : TOO «Lantar Trejd», 2019. – 186 s.
10. Alekseev, S.S. Struktura sovetskogo prava / S.S. Alekseev. – Moskva: Izdatel'stvo Juridicheskaja literatura, 1975. – 119 s.
11. Fabio, M. Customs Law of the European Union; Fifth Edition[Electronic resource] / M. Fabio // Kluwer Law International, 2020. – 704 p. – Access mode: <https://law-store.wolterskluwer.com/s/product/customs-law-of-the-european-union-5e/01t0f00000J4eQjAAJ> (Access data: 28.01.2025).
12. Gorina, M.V. Rol' tamozhennyh organov Rossijskoj v obespechenii jekonomicheskoy bezopasnosti strany na sovremennom jetape [Jelektronnyj resurs] / M.V. Gorina, E.V. Trunina // Ogarev – Online. – 2018. – № 2 (107). – Rezhim dostupa: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-tamozhennyh-organov-rf-v-obespechenii-ekonomicheskoy-bezopasnosti-strany-na-sovremennom-etape> (data obrashhenija: 28.01.2025).
13. Drobot, E.V. Rol' tamozhennyh organov v obespechenii jekonomicheskoy bezopasnosti strany / E.V. Drobot, K.O. Shlepova // Jekonomicheskie otnoshenija. – 2012. – № 2 (2). – S. 47-50.
14. Baramzin, S.V. Upravlenie kachestvom tamozhennoj dejatel'nosti: uchebnik / S.V. Baramzin. – Moskva: RIO Rossijskoj tamozhennoj akademii, 2004. – 311 s.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Гүлдана Амангелдіқызы Куаналиева – Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Кеден, қаржы және экологиялық құқық кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының докторы, e-mail: kuanalieva.guldanakz@mail.ru.

Куаналиева Гүльдана Амангельдиевна – профессор кафедры таможенного, финансового и экологического права Казахского национального университета имени Аль-Фараби, доктор юридических наук, e-mail: kuanalieva.guldanakz@mail.ru.

Kuanaliyeva Guldana Amangeldievna – Professor of the Department of Customs, Financial and Environmental Law at Al-Farabi Kazakh National University, Doctor of Law, e-mail: kuanalieva.guldanakz@mail.ru.

Қалдарбек Жүнісбайұлы Қуандықов – Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Кеден, қаржы және экологиялық құқық кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты, e-mail: kuandykov_kzh@mail.ru.

Қуандықов Қалдарбек Жунисбаевич – доцент кафедры таможенного, финансового и экологического права Казахского национального университета имени Аль-Фараби, кандидат юридических наук, e-mail: kuandykov_kzh@mail.ru.

Kuandykov Kaldarbek Zhunisbayevich – Associate Professor of the Department of Customs, Financial and Environmental Law at Al-Farabi Kazakh National University, PhD, e-mail: kuandykov_kzh@mail.ru.